

ÖZBEK EDEBİYATINDA EDEBÎ TÜRLER

PROF. DR. NİZAMETTİN MAHMUDOV

PROF. DR. EMİNE GÜRSOY-NASKALI

Siyasî değişimler sonucu açılan kapılarla birlikte Çağdaş Özbek edebiyatını Türkiye'de daha da yakından tanıma arzusuna tanık oluyoruz. Uzun bir suskunluğın ardından bugün Özbek edebiyatından roman çevirileri yapılmakta, dergilerde Özbek yazarları tanıtan yazılar yayımlanmaktadır. Üniversitelerimizde Özbek Türkçesini ve Özbek edebiyatını araştıran genç araştırmacılar yetişmektedir. Bu tanışma döneminde yapılacak çok iş vardır. Bilimsel yönden, tanışmanın birinci basamağında bu iki Türk kültürü merkezinde geçerli olan kavram ve terimlerin karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınması ve açıklanması yararlı olur. Çağdaş Özbek edebiyatından söz ederken bir yazarın, meselâ, *oçerk*'ler yazdığını veya *roman*'larının yanı sıra *novella*, *hikâya*, *kıssa* veya *povesi*'lerinin bulunduğunu öğreniyoruz. Özbekçedeki bu terimlerin Türkiye Türkçesinde hangi edebî türlere karşılık olduğu veya Özbek edebî türlerinin neler olduğunu tespit etmek, tanımlarını ve Türkiye Türkçesi karşılıklarını vermek istedik. Özbek edebî terimlerini tayin ve tespit etmek için N. Hotamov ve B. Sarimsokov'un *Adabiyetşunoslik Terminlariniñ Rusça-Özbekça İzohli Lugati*, (Taşkent 1979) künyeli sözlüğünden istifade ettik.

Aşağıda gösterilen çağdaş edebî türlerinin isimleri ve vasıfları incelendiğinde çağdaş edebî türlerinden bir çoğunun kaynağını Batı edebiyatından aldığı görülecektir. Batı kaynaklı kalıplar Türk edebiyatına Fransız edebiyatı yoluyla girerken Özbek edebiyatına Rus edebiyatı vasıtasıyla girmiştir. Batı kaynaklı edebî terimler Özbekçede Rusça telâffuzlarına yakın bir ses yapısıyla bulunmaktadır. Özbek edebî türleri Rus edebiyatındaki modellerden etkilenerek gelişmiştir; meselâ, Türk edebiyatında nazım roman örneği bulunmazken Özbek edebiyatında Puşkin'in *Yevgeni Onegin* adlı eserinden etkilenerek nazım romanlar yazılmıştır. Sovyet idaresinin kültür politikası da Özbek edebî türleri ve tanımları üzerinde bir etki yapmıştır. *Oçerk* adı verilen edebî tür, bir anlamda, bu kültür anlayışının "iyi vatandaş" olarak tanımladığı tipi yüceltmek için yazılan edebî türün ismi olmuştur.

ÖZBEKÇE-TÜRKÇE AÇIKLAMALI EDEBÎ TÜRLER SÖZLÜĞÜ

aforizm (T. özlü söz): Söyleyeni belli olan özlü söz.

anekdot (T. fıkra): Lâtifeye yakın bir türdür. İronik veya esprili bir sonuca bağlanan sözlü edebiyat ürünüdür.

avtobiyoğrafik eser (T. otobiyoğrafik eser, otobiyoğrafi): Yazarın veya şairin kendi hayatını anlattığı eser. Özbek edebiyatından otobiyoğrafi eserlerine örnek olarak şu eserler sıralanabilir: Aybek, *Balalık* (=Çocukluk), Sadreddin Eyni, *Estelikler* (=Hatalar), Abdullah Kahhar, *Ötmişten Ertekler* (=Geçmişten Masallar), Nezir Seferov, *Körgen Keçirgenlerim* (=Başımdan Geçenler).

ballada (T. lirik şiir, balad): Lirik şiir türlerinden birisidir. *Ballada* epik boyutları olmayan olayları konu eder; bu vesileyle şairin duyguları anlatılır. *Ballada* Orta Çağlarda Fransa'da yaygın olan ve dansla birlikte söylenen aşk şarkılarından doğmuştur. Daha sonra İtalya'da revaç kazanmış, Dante ve Petrarck'ın şiirleriyle şekillenmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa edebiyatında yaygınlaşmıştır. İngiliz şairlerden Robert Burns, Coleridge, Alman şairlerden Schiller, Goethe, Heine, Rus şairlerden Puşkin, Lermontov güzel ballad örnekleri vermişlerdir. Özbek şairlerinden Hamid Alimcan, Maksud Şayhzada, Uygun balladalar yazmışlardır. Maksud Şayhzada'nın *Ortak Navayi* adlı balladası örnek verilebilir.

dastan (T. destan): Sözlü ve yazılı edebiyatta hacimli, nazım şeklindeki epik esere verilen isimdir. Türk sözlü destanları nesir ve nazım karışımı olabilir. Yazılı edebiyattaki destanlar genellikle nazım karışımı olabilir. Yazılı edebiyattaki destanlar genellikle nazım şeklinde olur. Destanlar iki guruba ayrılır: bir gurup destanlar halk ağzında söylenen, halk ağzından derlenmiş destanlardır; meselâ, *Alpamiş*, *Görogli* gibi. Bir gurup destanlar ise, yazarı belli olan çağdaş destanlardır; meselâ, Fazıl Yoldaşoğlu'nun *Açıldov* adlı eseri, İslâm şair Nezeroglu'nun *Nerpey Kahramanları* adlı eseri, Muhammadkul

Canmuradoglu Pölken'in *Merdikar* adlı eseri. Çağdaş konularda yazılmış destanlar da vardır. Erkin Vahidov'un *Palatkada Yazılğan Dastan*, *Nida* adlı eseri, Mirtemir'in *Suret* adlı eseri.

drama (T. tiyatro eseri).

edebî tankid (T. edebî eleştiri, edebî tenkit).

epigramma (T. epigram): Bir şahıs veya olay alaya alındığı küçük hacimli, hicivli bir şiir türüdür. Batıdan gelen bir türdür. Özbek edebiyatında Gafur Gulam bu tür yazılarıyla meşhurdur.

ertek (T. masal): Sözlü halk edebiyatının en eski türlerinden birisidir. Masallar konularına göre doğa üstü, hiciv, mecazî, gündelik hayata ait olmak üzere guruplandırılabilir. *Zümret ve Kımmat*, *Kence Batur*, *Üçer Gilem* gibi masallar anonim yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Adı bilinen yazarlar da masalları kaleme almışlardır; meselâ, Hamit Alimcan ve kaleme aldığı *Aygül Bilen Bahtayir* başlıklı masalı. Çağdaş yazarlar arasında masal türünde yazanlar vardır; meselâ, genç yazar Allayar'ın *Müstebit Şah* başlıklı masalı.

felyeton (T. felyeton): Bir tür gazete yazısıdır. Felyeton, hiciv yoluyla belli olaylar veya şahıslar konu edilir; kusurlar, eksiklikler ifşa edilir. Felyeton "oçerk" türünün hicivli şeklidir. Özbek edebiyatında Abdullah Kadri, Abdullah Kahhar, Gafur Gulam, Seyit Ahmed, Ho-dayberdi Tohtabayev gibi yazarlar felyetonun güzel örneklerini vermişlerdir.

hecvîye (T. hicivli hikâye, hicviye): Sosyal yaşamdaki aksaklıkları, şahıs ve sosyal guruplara has olan eksiklikleri alay eder şekilde eleştirmek maksadıyla yazılmış küçük hikâye.

hikaya (T. hikaye): *Kıssa*'dan kısa, *novella*'dan uzun hikâyeye verilen isimdir.

intermedia (T.): Bir kaç dakikalık hicivli kısa tiyatro.

janr (T. edebî tür, janr).

kıssa (T.) Özbekistandaki edebî kavramlara göre kıssanın iki farklı çeşidi var-

dır: 1. "hikaye, macera, efsane" anlamlarıyla Arapça *qıssa* kelimesi hem halk edebiyatında hem yazılı edebiyatta örnekleri bulunan bir türün adıdır. Kıssalar ilk önce halk arasında söylenerek yayılmış, daha sonra bu hikâyeler bir şahıs tarafından kaleme alınmıştır; meselâ, *Kıssası'l-Enbiya* gibi eserler bu türdendir. 2. Özbek edebiyatında 60'lı yıllardan sonra ortaya çıkmış bir türdür. Hikâyeden uzun, romandan kısadır. Bu tip eserler başlangıçta *povest* terimiyle adlandırılıyordu; bugün ise *povest* ve *kıssa* terimleri Özbekçede eş anlamlı terimlerdir. Hadiseleri realist bir yaklaşımla yansıtan bu tür Çağdaş Özbek edebiyatında çok gelişmiştir. Kıssa yazarları ve eserlerine şu örnekler verilebilir: Adil Yakubov *Mukaddes*, Tilla Üzü, *Kanat Cuft Boladı*, Pirimkul Kadırov *Erk*, Ötkür Haşimov *Bahar Kayımaydı*, Abdullah Kahhar'ın *Muhabbet*, *Sünetülle Anarbay Umır* vb.

kino senari (T. sinema senaryosu).

komedy (T. komedi).

koşık (T. güfte): Müzik için yazılmış kısa nazım parça. Özbek edebiyatında *koşık* yazan şairlerden bazıları şunlardır: Hemze, Ekmel Polat, Polat Mumin, Yangın Murza, Ötkir Raşid, Turap Töle, Töre Süleyman, Nar Murad Narzullayev.

latife (T. fıkra, latife): Nasreddin Hoca, Karadenizli fıkralarının türüne verilen isim.

lirike (T. lirik şiir): Duygulu bir biçimde yazılmış şiir.

masal (T. fabl, mesel, masal, hikâye): Özellikle nazım şeklinde yazılmış mecaz anlamlı kısa hikâye türüne verilen isimdir. Bu hikâyelerde çeşitli hayvanlar mecazî kimliklerle yansıtılır. Eski Yunan edebiyatında Ezop'a atfedilen bir çok vardır. Bu hikâyeler daha sonra Fedr tarafından şiir şeklinde Lâtinceye çevrilmiştir. Hintlilerin Pançatantra'sı M.S. 3-5 yüz yıllarda *Kelile* ve *Dimne* gibi eserlere kaynak teşkil etmiştir. Fransa'da Lafonten, Almanya'da Lessing, Gellert, Rusya'da Krilov fabl yazarı olarak ün yapmışlardır. Özbek edebiyatında Alî Şîr Nevâyî, Muhammed Şerif Gülhani, Hamza, çağdaş şairlerden de Muhtar Hodaykulov, Yemin

Kurban, Sami Abdulkahhar fablın güzel örneklerini vermişlerdir.

mersiye (T. ağıt, mersiye): Bir ölüm üzerine yazılan matem konulu nazım parça.

methiye (T. millî marş): Abdullah Aripov tarafından yazılmış olan Özbekistan'ın millî marşı bu türü belirler.

nesri şe'er (T. mensur şiir): duygulu, ses ahenkli bir nazım türüdür.

novella (T. kısa hikâye): Novella, konu itibariyle bir insanın hayatından bir kesitin kısa ve edebî bir şekilde anlatılmasına dayanan bir türdür. Eserdeki şahıs sayısı sınırlıdır, konu bir kişi etrafında gelişir. Konu beklenmedik bir olay ve beklenmedik bir neticeyle sonuçlanır, dramatik gerginlik mevcuttur. Novellanın hacmi küçük olmakla birlikte döneminin genel özelliklerini yansıtır. Özbek edebiyatında novellalarına örnek olarak Abdullah Kahhar'ın *Bemar*, *Başsız Adam*, *Anar*, *Yiller*, *Natık*, *Senetkar* gibi eserlerini göstermek mümkündür.

oçerk - (T.): Hacim bakımından *novella* hacminindedir. *Oçerk*'in, *novella* ve diğer benzeri türlerden farkı gerçek olay ve şahısları ele almasıdır. Konu edilen şahsın yaptığı işler örnek gösterilir. Bu türün telkin ve propaganda yönü ve amacı vardır. Özbek edebiyatında bu edebî tür Sovyet döneminde ortaya çıkmış ve Aybek, Gafur Gulam, Hamit Alimcan, Abdullah Kahhar, Askad Muhtar, Yoldaş Şamşarov, Nazır Safarov, Pirimkul Kadırov, İbrahim Rahim, Yoldaş Süleyman, Turgun Polat gibi yazarlar *oçerk* örnekleri vermişlerdir.

parodiya (T. hicivli nazire): Hicvin bir türüdür. Başka bir yazarın eseri ve eserlerinin kusurlu tarafları ile alay etmek için söz konusu eserlere nazire mahiyetinde yazılan nesir veya nazımdır. M.Ö. 6. yüz yılda Yunan edebiyatındaki Hiponakt parodiyanın kurucusu sayılır. Özbek edebiyatındaki parodiya örnekleri *Şark Yulduzu* ve *Muşum* dergilerinde muntazam yayınlanmaktadır.

piyes (T. piyes)

poema (T. modern destan): Uzun, lirik, epik nazım şeklinde yazılmış esere verilen isim. Çağdaş destana (bkz. dastan) verilen bir başka isimdir.

povest: bkz. kıssa

roman (T. roman): Özbek edebiyatında roman türüne örnek şu eserler gösterilebilir: Abdullah Kadri *Ötken Künler*, *Mehraptan Çeyan*, *Çolpan Keçe ve Kündüz*, Aybek Nevayi, Abdullah Kahhar *Serap*, Perde Tursun *Okıtuççu*, Askad Muhtar *Çınar*, Hamid Gulam, *Meşel* Seid Ahmed *Ufk*, Rehmet Feyzi *Hazreti İnsan*, Şuhrat Altın *Zenilemes*, Pirimkul Kadirov *Yulduzlu Tünler*, Adil Yakubov *Diyanet*, Ötkür Haşimov *İkki Eşik Arası*, Nur Barki *Saya Bar*, Öktem Usmanov *Girdab*, Murad Muhammad Dost *Lalazar*, Tagay Murad *Atamden Kalgen Deleler*.

sergüzeşt eser (T. dedektif romanı): Ötkür Haşimov'un *Yaz Yamguru*, İ. Kalenderov'un *Şahidemes Bergide* (=Dalında Değil Yaprağında), Seyid Ahmed'in *Cimcilik* (=Sükunet)

sonet (T. sone): İtalyanca sonarya kelimesinden gelen bu isim "seslenmek, akisiseda vermek" anlamına gelir. 14 satırdan oluşur, abba abba vvg dgd kafiyesiyle yazılır. Dante ve Petrark'ın tesiriyle meydana gelen bu tür Shakespeare'nin dehasıyla gelişmiştir. Rus edebiyatında Jukovski, Puşkin; Alman edebiyatında Beher, Özbek edebiyatında ise Osman Nasır, Barat Baykabilov soneler yazmıştır.

şe'r (T. şiir).

şiiri roman (T. nazım roman): Şiir şeklinde kaleme alınmış romana verilen isimdir. Rus edebiyatında Puşkin'in *Yevgeni Onegin* adlı eseri, Özbek edebiyatında Mirmuhsin'in *Ziyad ve Edibe* adlı eseri, Hüsnüddin Şaripov'un *Bir Saval* adlı eseri ve Muhammad Ali'nin *Baki Dünya* adlı eseri bu türde yazılmış eserlere örnektir.

törtlik (T. dördlük): Dört satırdan oluşan müstakil şiir. Kafiye tarzı aabb, abab veya abvb kafiyeli olabilir. Özbek edebiyatında Aybek, Hamit Alimcan, Maksut Şayhzada, Uygun, Abdullah Aripov, Erkin Vahidov, Rauf Parfi, Talıp Yoldeş dördlükler yazmışlardır.

tragedya (T. trajedi): Özbek tiyatro yazarlarından Maksud Şayhzada'nın *Celaleddin Menguberdi* ve Mirza Ulugbek adlı eserleri, Hamit Alimcan'ın *Mukanna* adlı eseri, Uygun'un *Abu Rayhan Biruni* adlı eseri bu türün örneklerindedir.

yumor (T.): Esprili, hafif yazılara verilen isimdir. Nazım da nesir de bu türde olabilir.